

ISSN 1226-4490

*International
Journal of
Central
Asian Studies*

Volume 14 2010

Editor in Chief
Choi Han-Woo

The International Association of Central Asian Studies
Korea University of International Studies

Göçebeler ve Küreselleşme: Merkezî Asya Göçebeleri Örneği

İlhan Şahin

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

Abstract: Today, it is fact that globalization is one of the most widely used concepts in the world. However, there is no generally accepted definition of this concept. The most important reason is that globalization is not visible, but comes to the surface like an invisible network. However, in the historical process it is possible to say that there is a network of globalization, even though the name of the title is not globalization. In discharging the first steps related to this network, the nomads could have played an important role. In this context it might be said that primarily in Eurasia human beings began to learn the nomadic lifestyle by following the animals that migrated from season to season. This situation might be regarded as the first steps of globalization. It follows that the domestication of animals by the nomads must have played an important role in expanding the areas of activity. For the nomadic people especially, migration from one side to another on horseback shows that horses played an important role in the expansion of the areas of activity, and it even helped join the continents for them. This situation demonstrates that human beings, the domestication and use of animals started to spread in a parallel manner from a narrow geographical area, while the communications network spread to a larger area. In addition, it is understood that summer pastures and winter quarters show a feature where nomadic groups met, intermingled, socialized and exchanged cultural values. As a matter of fact, we can say that the movements of the nomads, their domestication of the animals and the combination of summer pastures and winter quarters as part of their lifestyle were not a simple event. They probably represent the first sparks of the event today known as globalization.

Key Words: Globalization, nomads, Eurasia, horse, summer pastures, winter quarters

Özet: Bugün dünyada en çok kullanılan kavramlardan birinin küreselleşme olduğu bir gerçektir. Ancak söz konusu kavramın genel kabul gören bir tanımının olmadığı dikkati çekiyor. Bunun en önemli sebebi, küreselleşmenin görünen değil, görünmeyen bir ağa benzemesinden ileri gelmelidir. Ancak tarihî süreç içinde, adı küreselleşme olmasa da, bir küreselleşme ağının olduğunu söylemek mümkündür. Bu ağla ilgili ilk adımların atılmasında göçebelerin önemli bir rol oynadığı anlaşılıyor. Bu bağlamda öncelikle Avrasya’da insanoğlunun mevsimden mevsime göç eden hayvanları takip ederek göçebe hayatı öğrenmeye başladığı söylenebilir. Bu durum, dolaylı da olsa, küreselleşmenin ilk adımları olarak kabul edilebilir. Bunu takiben hayvanların evcilleştirilmesi, göçebelerin faaliyet alanlarının genişlemesinde önemli bir rol oynamış olmalıdır. Göçebeler için özellikle at üzerinde bir uçtan diğer bir uca gidip gelmeler, onların faaliyet alanlarının genişlemesinde ve hatta kıtaların birleştirilmesinde atların önemli bir rol oynadığını gösteriyor. Bu durum hayvanların evcilleştirilmesi ve kullanılmasına paralel olarak insanoğlunun dar bir coğrafi alandan ve iletişim açısından daha geniş bir alana çıktığına ve yayıldığına işaret ediyor. Bunun yanında yaylak ve kışlakların, göçebe grupların buluştuğu, kaynaştığı, sosyalleştiği ve pek çok alanda kültür ve uygarlık değerlerinin alınıp verildiği yerler özelliğini taşıdığı anlaşılıyor. Bu durumlardan anlaşılacağı üzere göçebelerin yaşadıkları hayat tarzının icabı olarak yer değiştirmelerinin, hayvanları evcilleştirmelerinin, yaylak ve kışlaklarda bir araya gelmelerinin, basit birer olay olarak değil, bugün küreselleşme olarak bilinen olayın ilk kıvılcımları olarak düşünülmesi gerektiğini icap ettiriyor.

Anahtar Sözcükler: Küreselleşme, göçebeler, Avrasya, at, yaylak, kışlak

XX. yüzyılın sonlarına doğru dünyada çok kullanılmaya başlanan ve hızla yayılan kavramların başında “küreselleşme”nin yani “globalization”un geldiği bir gerçektir. Ancak söz konusu kavramın genel kabul gören bir tanımı bulunmamakta ve her bilim dalında farklı

olarak ifade edildiği dikkati çekmektedir. Bu durum çevreyi ve dünyayı kuşatan küreselleşmenin görünen değil, görünmeyen bir ağa benzemesinden ileri gelmiş olmalıdır. Küresel ve yerel arasındaki etkileşimlerin, bu görünmeyen ağın oluşumunda önemli bir rol oynadığı anlaşıyor. Bu ağın ilk adımlarının, tarihî süreç içinde adı küreselleşme olmasa da, dinlerin ortaya çıkışı ve yayılması, tarihin kaderini değiştiren göçlerin ve savaşların olması, kıtalara hükmeden imparatorlukların kurulması, İpek Yolu gibi ticarî yolların kullanılmaya başlanması, yeni kıtaların ve deniz yollarının keşfedilmesi gibi önemli olaylar çerçevesinde önce yerel olarak başladığı ve daha sonra suya atılan taş misali dalga dalga yayıldığı söylenebilir. Ancak burada söz konusu adımlar üzerinde durmak, bu yazının sınırını bir hayli aşacaktır. Bu bakımdan konuyu “göçebeler” örneğinde ele almak ve göçebelerin bu ilk adımları nasıl başlattığı ile ilgili görüşler ileri sürmek istiyoruz.

Bugün bilim dünyasında Avrasya, göçebeliğin ilk doğduğu yer olarak kabul ediliyor. Bu hususla ilgili araştırmalarda Avrasya’da insanoğlunun bundan yaklaşık 50 bin yıl önce ortaya çıktığı tahmin ediliyor. Bu süreç içinde insanoğlunun ilgisinin, daha ziyade yakın çevreyi tanımak ve beslenmesini sağlamak üzerinde olduğu anlaşıyor. Bu bakımdan insanoğlu, öncelikle tabiat ve tabiattaki hayvanlarla yakın bir ilişki kurmak yoluna gitmiştir. Bu ilişkiyi insanoğlu-tabiat ve hayvanlar arasında üçlü bir iletişim ağı olarak düşünebiliriz. Ancak söz konusu iletişim ağını, o dönemde dünyayı sarmalayan bir küreselleşme ağı olarak değil, insanoğlunun sadece yakın çevresi ile kurduğu küçük bir iletişim ağı olarak düşünmek gerekir. Kurulan iletişim ağı çerçevesinde insanoğlunun geçimini sağlamak için önce tabiatı ve tabiattaki hayvanları ister istemez gözlemlemeye, onları takip etmeye, kovalamaya ve avlamaya başladığı tahmin ediliyor. Burada işaret edilmesi gereken husus, insanoğlu ile hayvanlar arasında elbette temel bazı farklılıkların olmasıdır. İnsanoğlu, basit de olsa bulunduğu yerde bir barınak kurar, oraya ruhî yönden bir bağlılık hissederek ve barınağının çevresinden pek uzaklaşmadan geçimini sağlamaya çalışır. Buna karşılık hayvanların önemli bir kısmı, mevsimlere göre yer değiştirerek tabiatın âzamî ölçüde istifade etmek yoluna gider. Bu yer değiştirme zamanla hayvanlar için geleneksel bir hâl alır. İnsanoğlu ise geçim kaynağı temin etmek için hayvanları gözlemler ve takip eder. Buna bağlı olarak yeni yerleri

keşfeder, tecrübeler edinir, onları avlama ve yakalama yollarını bulmaya başlar. İnsanoğlu için uzun süre devam eden bu hayat, şüphesiz onlara yeni bir hayat tarzı oluşumunun zeminini hazırlar. Hayvanların yaşadığı bu hayat tarzını öğrendikçe, insanoğlunun hem hayvanlara olan ekonomik bağımlılıklarının giderek arttığını hem de böyle bir hayata alıştığını düşünmek mümkündür. İnsanoğlu için oluşmaya başlayan bu yeni hayat tarzına ‘göçebelik’ diyebiliriz. Diğer bir ifade ile göçebeliliğin başlaması, insanın uzun zamandır hayvanları gözlemlemesinin bir sonucu olmalıdır¹.

Göçebe hayat tarzının başlamasına paralel olarak insanoğlu için yeni ve önemli bir olgunun oluşmaya başladığını söyleyebiliriz: Bu olgu, yabanî hayvanların takip edilerek tecrübe kazanılması sonucunda hayvan topluluklarının evcilleştirilmesidir. Avrasya göçebe toplumunda evcilleştirilmiş olan başlıca hayvanlar, Türkçede koyun, keçi, inek, at, deve, yak ve ren olarak bilinir. Burada dikkati çeken en önemli husus, söz konusu hayvanların tamamının dört ayaklı, tırnaklı yani toynaklı hayvanlar olmasıdır. Ancak bu hayvanların hepsi aynı zamanda evcilleştirilmemiştir. En erken evcilleştirilen hayvanın koyun ve keçi olduğu anlaşıyor. MÖ 9000 yıllarına kadar evcilleştirilmiş koyun ve keçi kemiklerine rastlanıyor. Evcilleştirilmiş ineğin en eski örneklerine MÖ 6000, atın 4000 ve devenin ise 3000 yıla kadar giden örneklerine rastlanıyor. Bu durum koyun ve keçinin evcilleştirilmesinden sonra geçen uzun bir sürenin tecrübesiyle büyük baş hayvanların evcilleştirildiğini gösteriyor².

¹ Avrasya’da göçebe hayat tarzının doğuşu ve oluşumu ile ilgili geniş bilgi ve dikkate değer önemli bazı tespit ve yaklaşımlar için bk. Masatake Matsubara, “Joron-Yürashiashino Kouchikuni Mukete” (Japonca), *Yürashia Sougen Karano Messege: Yûboku Kenkyu no Saizensen*, ed. Masatake Matsubara – Yuki Konagaya – Haiyin Yang, Tokyo 2005, s. 11-33. Bu makaleden istifade etmem için gerekli yerleri Japoncadan Türkçeye tercüme eden Kiyotaka K. Sugihara’ya teşekkürü bir borç bilirim.

² Arkeolojik araştırmalarda Asya’nın en batı uç noktası olan Anadolu ve Ortadoğu’da milattan önceki dönemlerde ağıl denebilecek yerlerde tutulan ve beslenen koyun ve keçi gibi hayvanların ve barınakların izlerine rastlanması, daha o dönemlerde hayvanların evcilleştirilmeye başlandığının bir işareti olmalıdır. Bu konuda ileri sürülen yeni görüşler ve teorik bazı yaklaşımlar için bk. Yutaka Tani, “Reconsideration of the Early Domestication Procces of Goats or Sheep in the Middle East: the meaning of two types of nursing interventions into the ewe-neonate relationship” (Japonca), *Minzokugaku*

Hayvanların evcilleştirilmesinin göçebelere birkaç bakımdan önemli faydalar getirdiğini söyleyebiliriz. Bunlardan biri, giyim ve dokuma ihtiyaçlarının önemli bir kısmını onlardan sağlamaları ve böylece hem kendileri hem de insanoğlu için yeni ürünler elde etmeye başlamalarıdır. Diğer ve belki de en önemlisi, hayvanların evcilleştirilmesinin, hem ev eşyalarının taşınmasında hem de onların üzerine binebilme tekniğinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamasıdır. Bu durum göçebelerin faaliyet alanının genişlemesini ve yayaya karşı üstünlüğünü sağladı. Ayrıca bu durum, at sırtında ok ve yay kullanma tekniğini; savaşlarda ise kendilerini korumada hareketli savunma ve saldırma gücünü daha da arttırdı. Böylece göçebeler, özellikle atlarla bir uçtan diğer uca gidip gelerek sadece ulaşılması imkânsız gibi görünen yerleri ve coğrafi bölgeleri değil, kıtaları da birleştirdiler. Bunun sonucunda Avrasya'yı ortaya çıkardılar. Bu küreselleşme neticesinde insanoğlunun nüfusu giderek arttı. Bu bağlamda XI. yüzyılda Kaşgârlı Mahmud'un *Divanü Lûgat-it Türk*'ünde kuş için kanat ne kadar önemliyse er için, yiğit için de atın o kadar önemli olduğunu belirten ve bir atasözü haline gelmiş bulunan “*kuş kanatın er atın*” (kuş kanadıyla er atıyla) sözü oldukça anlamlıdır³. Bunun yanında Kırgız göçebe toplumunda söylenen bazı atasözlerini dahi hatırlatmak gerekir: Kaşgârlı Mahmud'da at ile ilgili sözün diğer bir varyantı olduğu anlaşılan “*At adamdın kanatı*” (At adamın kanadı) atasözü, atın sanki uçağa benzer bir şekilde insanoğlu için hızlı bir araç olduğuna ve yeryüzünün tanınması hususunda hız kavramını getirdiğine işaret eder. “*Atıñ barda cer taanı / Atañ barda el taanı*” (Atın varken yeri tanı / Baban varken halkı tanı) atasözü, göçebe toplumların yeryüzünü tanımada ve bilinmeyen yerlere ulaşılmasında atın; genç neslin halkça tanınmasında, ata mirasının bir sonraki kuşağa aktarılmasında babanın oynadığı rolü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Keza “*At, attan kiýin cat*” (atın olmazsa yat) atasözü ise at olmadığı zaman göçebelerin hareket edemeyeceği, yatacağı ve dolayısıyla yeryüzünde yeni yerlerin keşfedilemeyeceği anlamını verir.

Kenkyu / Japanese Journal of Ethnology (Japonca), 64/1 (1999), s. 96-113. Bu hususta ayrıca bk. M. Matsubara, *Aynı makale*, göst. yer.

³ *Kitâbu Dîvânü Lügâti't-Türk*, Tıpkıbasım, İstanbul 2008, s. 29; *Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi*, çeviren Besim Atalay, Ankara 1992, I, s. 34-35.

“*Erdin atı erge teñ*” (erin atı, ere denk) atasözü ise göçebe toplumlarda er olan, yiğit olan kişinin, atıyla bütünleştiğini ve dolayısıyla onun hayatında, halkı ve coğrafyayı tanımada atın ayrı bir yeri olduğunu belirtir. Nesilden nesile söylenerek bugüne kadar gelen söz konusu atasözlerinden hareketle, atı evcilleştiren, onunla adeta bütünleşen ve onlara Akkula, Çalkuyruk, Telтору, Alkara, Maaniker, Akboz Corgo gibi hususi adlar veren göçebelerin, hem tarihin hem de Avrasya tarihinin değişiminde hızlı ve önemli bir rol oynadığını söylememiz gerekir.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus, göçebeliliğin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte insanoğlunun daha dar bir coğrafî alandan ve iletişim açısından daha geniş bir alana çıkmaya başlaması ve böylece yeni kullanım ve yaşam alanlarını keşfetmesidir. Bu durum tarıma ya da avcılık toplayıcılığına elverişli olmayan yerlerin ve geniş otlakların, konar-göçerler vasıtasıyla insanlığın kullanım alanına girmiş olduğunu gösteriyor. Bu bağlamda sürekli hareket halinde olan konar-göçerlerin, vahalarda ve nehir boylarında meskun olan yerleşikler ve hatta farklı uygarlıklar arasındaki iletişimin kurulmasında ve bir sınır sistemi gibi onları birbirine bağlamada önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Konar-göçerlerin kullanım ve yaşam alanlarının zamanla ‘yayla’ ve ‘kışla’ olarak bilinmeye başladığını belirtmek gerekir. Bunlardan kış mevsiminin geçirildiği kışla, daha dar bir alan özelliğini gösterirken bazı bölgelerde bahar ve yaz, bazı bölgelerde ise yaz mevsiminin geçirildiği yaylalar daha geniş bir alan özelliği taşır. Bu bağlamda kışlada küçük ve sayıca az göçebe gruplar bulunurken yaylada sayıları onları, yirmileri, otuzları aşan ve değişik bölgelerden gelen gruplar bir araya gelirler.

Tarihî süreç içinde her yıl bir tiyatro sahnesi gibi yaz mevsiminin başlarında açılan yaylaya gelen göçebe gruplar, adeta bu sahnenin oyuncusu gibi yaylada buluşur, kaynaşır, sosyalleşir ve geri dönerler. Her yıl tekrarlanan bu oyun, ortak bir tarihe sahip olmalarında ve kültür değerlerinin gelişmesinde önemli bir rol oynar. Bu bakımdan yaylalar, göçebe grupların ortak buluşma, kaynaşma, uruu (boy) haline gelme ve sonunda göçebeleri uluslaşmaya kadar götüren yerler özelliğini taşır. Yaylaların bu özelliğini yansıtan bir Kırgız deyimini hatırlatmakta fayda vardır: “*Eki cakşı cayloogo çıkxa kudalaşıp tüşöt / Eki caman cayloogo çıkxa kubalaşıp tüşöt*” (İki iyi kimse yaylaya çıkarsa dünür olarak iner / İki

kötü kimse yaylaya çıksa kavga ederek iner) deyimi, halk nazarında yaylaların bir kaynaşma ve aileler arasındaki ilişkileri daha da sağlamlaştırma yeri özelliği göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu deyimdeki “tüşöt” kelimesi, Kırgız göçebeliliğinin “dikey” göç hareketlerine sahne olduğunun da bir işareti olmalıdır. Kırgızlardaki bu göç etme hareketi, Kazakların çoğu boyunda olduğu gibi Kazak steplerine uygun yüzey değil, dikey göç (vertical) olarak gerçekleşiyordu. Dikey göç hareketlerinde, aşağı bölgelerde bulunan kışılalardan doğrudan yüksek dağ yaylalarına çıkılıyor ve tekrar aynı yoldan geri iniliyordu.

Yaylaların bu özelliği ile ilgili olarak Merkezî Asya’da göçebeliliğin kaynağı olan Kırgızistan’daki Sonköl ve Suusamır yaylalarını örnek verebiliriz. Bu yayılardan Sonköl, deniz seviyesinden 3016 metre yükseklikte yer alır. Sonköl, tarihî süreç içinde Haziran-Temmuz ayları arasındaki yaklaşık dört aylık bir zaman süreci içinde hayvanların otlatıldığı bir yayla özelliği göstermektedir. Diğer bir ifade ile söz konusu ayların dışında Sonköl’deki göl donmaya, otlar sararmaya başlar ve soğuktan yaşamak artık imkansız bir hale gelir. Toguz Toro, Cumgal, Aktalaa, Narın ve Koçkor bölgelerinin ortasında yer alan Sonköl yaylası, bu haliyle geçmişten günümüze göçebe grupların bulunduğu, kaynaştığı ve sosyalleştiği bir yer özelliğini taşımaktadır. Bu bağlamda Sonköl’de MÖ VIII. yüzyılda İskitler dönemine ait mezarlara, balballara ve petrogliflere; MS II-VI. yüzyıllarda Hunlar dönemine ait kurganlara; MS VI-X. yüzyıllarda Göktürkler dönemine ait mezarlara ve balballara; Kırgız döneminde ise mezarlara rastlanmaktadır. Bu durum söz konusu yaylanın tarihî süreç içinde göçebelerce kullanıldığını göstermektedir. Bu bağlamda Sonköl’ün Çong-Döbö, Aktaş, Taş-Tulga, İtelgi-Uya, Kılalaa, Bala-Beyit ve Kök-Bulak gibi mevkilerinde mezarların ve balbalların; Çon-Döbö’de İskit krallarına ait 11 mezarın; Kalmak Aşuu, Taş-Döbö, Kök-Bulak gibi yerlerde ise petrogliflerin olduğu tespit edilmiştir⁴. Bugün dahi Sonköl yaylasına Cumgal, Aktalaa, Koçkor ve Narın gibi bölgelerden Kırgız göçebe gruplarının gelmesi ve yerleşmesi, söz konusu tarihî izlerin ve geleneğin bir göstergesi olmalıdır.

⁴ K. Ş. Tabaldiyev – R. Bozer, “Pamyatniki Rannih Kočevnikov Dolini Ozera Son-Köl”, *Stepi Evrazii v Drevnosti i Srednevekov’e* (Steppe of Eurasia in Ancient Times and Middle Ages), II, Sankt-Peterburg 2003, 158-161.

Çüy, Talas, Narın, Oş ve Calalabat bölgelerinin ortasında ve bu bölgelere çıkan yolların merkezinde yer alan Suusamır yaylası da Sonköl yaylasına benzer bir özellik gösterir. Tarihî kaynaklardan ve izlerden anlaşıldığı kadarıyla Suusamır yaylası, Kırgızların ve diğer Türk halklarının atalarından Sakalar, Hunlar, Göktürkler, Türkeşler ve Karahanlılar tarafından kullanıldı⁵. Bilahere bölge Moğolların idaresine girdi. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise göçebe gruplar, Kırgızların idaresinde söz konusu yaylayı kullanmaya başladılar⁶. Bu bağlamda bölgenin Rus Çarlığı'nın idaresinde olduğu dönemde Suusamır yaylasından geçen (10-17 Temmuz 1903) Rus seyyah V. I. Lipskiy, göç mevsiminin başladığı sırada göçebelerin dalgalar halinde Suusamır'a geldiğini ifade etmektedir⁷. Keza Suusamır'ın dört bir taraftan gelen göçebe grupların buluştuğu ve kaynaştığı yer bağlamında eski bir Kazak türküsünde "*Suusamır, eldin jaylau / Ömirdin bar ma baylau*" (Suusamır halkın yaylası / Ömrün var mı bağlanası) sözlerinin geçmesi⁸, tarihî süreç içinde Suusamır yaylasının, sadece Kırgız göçebe grupları için değil, diğer komşu Kazak ve hatta Özbek gibi göçebe gruplarınca da kullanılan bir yayla özelliğinde olduğunu gösteriyor.

İnsanoğlu-tabiat-hayvan arasında yakın bir ilişkinin kurulmasında, insanoğlunun dil yeteneğini elde etmesinin ve dili kullanmaya başlamasının da önemli bir rol oynadığı ileri sürülüyor. İnsanlık tarihinde dilin veya dillerin oluşumuyla ilgili bilinmeyen pek çok nokta olmasına rağmen insanın dil yeteneğini, bundan yaklaşık 50 bin yıl önce elde etmeye başladığı mümkün gözüküyor. İnsanoğlunun dil yeteneğini

⁵ Suusamır'da söz konusu dönemlerle ilgili arkeolojik bazı buluntular için bk. P. N. Kocemiyako, *Bayırkı Madaniyat Esteliklerin Saktaylı* (The Preservation of Ancient Monuments), Frunze 1969, s. 70 (Bu bilgiyi verdiği için meslektaşım Doç. Dr. Kubatbek Tabaldiyev'e teşekkür ediyorum).

⁶ Bu konuda genel bilgi için bk. *İstoria Kirgizskoy SSR, s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney* (The History of the Kyrgyz SSR from Ancient Times till Nowadays), Vol. I, Frunze 1984, s. 430-476.

⁷ V. I. Lipskiy, "Po Gornım Oblastiyam Russkago Turkestana: Tiyan-Şanya" (Throughout the Mountainous Regions of the Russian Turkestan: 'Tien Shan'), *İzvestiya Imperatorskago Russkago Geografiçeskago Obşestwa*, Vol. XLII. 1906, No. 1, S. Peterburg 1906, s. 126.

⁸ Bk. *Aul Keşi Kônildi*, Derleyen: Haydolla Tilemisov, Almatı 1993, s. 135-136.

kullanmaya başlamasına paralel olarak düşünce ve ifade yeteneğinin de geliştiği ve böylece zaman içinde dünyayı anlama, tanıma, bilme ve iletişim sağlamayı gerçekleştirdiği tahmin ediliyor. Bu şekilde insanoğlunun ağızdan ağıza aktardığı sözlerin, öğrendiği yeni kavram, bilgi ve uygarlık değerlerinin yerellikten evrenselliğe taşınmasında ve hatta kıtalararası bir iletişim ağı kurulmasında göçebelerin önemli bir rol oynadığı anlaşıyor. Bu değerlerin ve iletişim ağıının ise daha çok yaylak-kışlak hareketleri, savaş zamanlarında ordunun lojistik malzemelerinin taşınması ve Pax Mongolica ve Pax Ottomana gibi uzun barış dönemlerinde kervanlarla yapılan ticaret esnasında gerçekleştiğini, böylece pek çok alanda ortak bir kültür ve uygarlık değerinin oluştuğunu söylemek mümkün gözüküyor.

Göçebeliğin doğduğu yer olarak kabul edilen Avrasya’da özellikle hayvanlar ve hayvan ürünleri ile ilgili kavram ve kavram işaretlerinin ortak bir kültür ve uygarlık değeri olarak oluştuğu ve kullanıldığı anlaşıyor. Mesela Anadolu Türkçesinde koyun, keçi, inek (sığır), at ve deve olarak bilinen beş çeşit hayvan adının, Başkurt, Uygur, Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmen ve Azeri gibi pek çok Türk lehçesinde bazen aynı, bazen de birbirine yakın şekillerde ifade edildiği dikkati çekiyor. Aynı durumun at koşumu için kullanılan malzemelerin adı için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca söz konusu beş çeşit hayvan için başta Merkezî Asya olmak üzere Avrasya’nın çok geniş bir bölgesinde ortak bir terim olarak ‘mal’ın kullanıldığı görülüyor. Bundan başka Türkçede “it” veya “köpek” adı verilen hayvanın, Merkezî Asya’nın hemen hemen her bölgesinde “it” adıyla bilindiği tespit ediliyor. Bütün bunlar, göçebelerin Asya’nın en doğu uç noktasından en batı uç noktasına kadar uygarlık değerlerinin taşıyıcısı ve aktarıcısı olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Hayvan ürünü olarak ise şüphesiz “yoğurt”u zikretmek gerekir. “Yoğurmak” anlamındaki “yogur-” fiilinden türeyen ve Merkezî Asya’dan Avrupa’nın ortasına kadar yayılan yoğurdun, bugün artık evrensel bir gıda ürünü haline geldiği görülüyor.

Göçebelerin ortak kültür ve uygarlık değeri olarak hayvanları idare etme tekniği ile ilgili bazı söz ve terimler kullandığı da görülüyor. Bu bağlamda göçebelerin dil yeteneğini kullanarak koyunları yürütmek için Anadolu Türkçesinde “kis, kis”, it veya köpeği çağırmak için “hoşt gah

gah gah”, koyunu suya indirirken “dırreyt, dırreyt” gibi seslenme metoduyla bazı sözleri ve terimleri oluşturmaya ve kullanmaya başladıkları anlaşıyor. Yalnız bu konuda bütün diller için hayvanlarla anlaşılan ortak bir söz ve terimin olduğu şeklinde bir düşünceye sahip olmamak gerekir. Her dilde ve akraba dillerde hayvanlarla anlaşılan ortak söz ve terimlerin oluşması kaçınılmaz gözüküyor.

Hayvanlarla ilgili ortak kültür ve uygarlık değerlerini, yabanî bitki adlarında da görmek mümkündür. Bu bağlamda *diken*, *deve diken*i, *kuzu kulağı*, *at kulağı*, *soğan*, *sarımsak*, *gıcı*, *çiriş*, *kekik*, *güne bakan*, *reyhan*, *tarhun*, *kamış* gibi pek çok yabanî bitki adının, Asya’nın en doğusundan en batı uç noktasına kadarki bölgelerde aynı adı taşıdığı veya birbirine yakın şekillerde söylendiği tespit ediliyor. Bunun böyle olmasında şüphesiz göçebelerin önemli bir katkısı olmuş olmalıdır.

Netice olarak şu hususları belirtmek mümkündür: Göçebeliğin ortaya çıktığı bir yer olarak kabul edilen Avrasya’da insanoğlunun çevre ve hayvanlarla ilişkisine paralel olarak dar bir coğrafi mekândan daha geniş bir coğrafi mekâna doğru çıkmaya başladığını söyleyebiliriz. Önce insanoğlu-çevre-hayvandan oluşan üçlü bir ağın oluştuğunu; bunu takiben bu ağın gelişerek insanoğlunun daha geniş bir coğrafi mekâna doğru yayılmaya başladığını ifade edebiliriz. Bu durum göçebe toplumun yaylak ve kışlak hayatının temelini teşkil etmelidir. Yayla olarak bilinen yerlerde, her yıl sayıları onları, yirmileri, otuzları aşan gruplar halinde buluşan göçebelerin, uluslaşmaya kadar giden uygarlık değerleri alışverişinde bulunmaları ve pek çok alanda bu değerleri yerellikten evrenselliğe taşımaları, hem ortak bir kültür ve uygarlığın hem de Avrasya’daki ulus, halk ve toplulukların oluşumunda önemli bir rol oynadığını gösteriyor.

Kaynakça

- Aul Keşi Kōnildi*, Derleyen: Haydolla Tilemisov, Almatı 1993, s. 135-136.
- İstoria Kirgizskoy SSR, s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney* (The History of the Kyrgyz SSR from Ancient Times till Nowadays), Vol. I, Frunze 1984, s. 430-476.
- Kaşgârlı Mahmud, *Kitâbu Dîvânı Lügâtî't-Türk*, Tıpkıbasım, İstanbul 2008; *Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi*, çeviren Besim Atalay, I, Ankara 1992.
- KOCEMİYAKO, P. N., *Bayırkı Madaniyat Esteliklerin Saktaylı* (The Preservation of Ancient Monuments), Frunze 1969.
- LİPSKİY, V. I., “Po Gornım Oblastiyam Russkago Turkestana: Tiyan-Şanya” (Throughout the Mountainous Regions of the Russian Turkestan: ‘Tien Shan’), *İzvestiya İmperatorskago Russkago Geografiçeskago Obşestwa*, Vol. XLII. 1906, No. 1, S. Peterburg 1906.
- MASATAKE Matsubara, “Joron-Yûrashiashino Kouchikuni Mukete” (Japonca), *Yûrashia Sougen Karano Messege: Yûboku Kenkyu no Saizensen*, ed. Masatake Matsubara – Yuki Konagaya – Haiyin Yang, Tokyo 2005, s. 11-33.
- TABALDİYEV, K. Ş., – R. Bozer, “Pamyatniki Rannih Koçevnikov Dolini Oзера Son-Köl”, *Stepi Evrazii v Drevnosti i Srednevekov’e* (Steppe of Eurasia in Ancient Times and Middle Ages), II, Sankt-Peterburg 2003, 158-161.
- YUTAKA Tani, “Reconsideration of the Early Domestication Procces of Goats or Sheep in the Middle East: the meaning of two types of nursing interventions into the ewe-neonate relationship” (Japonca), *Minzokugaku Kenkyu / Japanese Journal of Ethnology* (Japonca), 64/1 (1999), s. 96-113.